

Umjetnička baština Kastva u 17. i 18. stoljeću

Begić, Nika

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:786446>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Akadska godina 2019./2020.

UMJETNIČKA BAŠTINA KASTVA U 17. I 18. STOLJEĆU

(završni rad)

Studentica: Nika Begić

Povijest umjetnosti / Hrvatski jezik i književnost

Mentor: izv. prof. dr. sc. Damir Tulić

Rijeka, rujna, 2020.

Sadržaj

Sažetak	1
1. Geografski i povijesni kontekst – Kastavska gospoštija	2
2. Isusovci u Kastvu	4
2. 1. Ulazna gradska vrata s isusovačkim amblemom	5
3. Pripadanje Pulskoj biskupiji.....	6
3. 1. Kanonske vizitacije Pulske biskupije iz 1658. i 1659. godine	7
3. 2. Crkve izvan zidina zapisane u vizitaciji	9
4. Crkva sv. Marije (Crekvina).....	10
5. Župna crkva sv. Jelene Križarice	13
5. 1. Slikarstvo	17
5. 2. Srebrno kandilo iz 1680. godine	18
5. 3. Radovi u drvu	19
5. 4. Radovi u mramoru	20
6. Crkvice sv. Trojstva	26
Zaključak	28
Literatura	29
Popis priloga.....	30

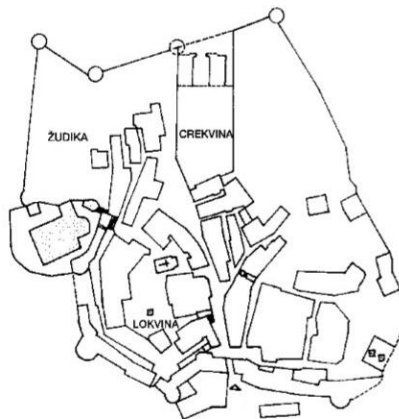
Sažetak

U ovom je radu dan pregled umjetničke baštine Kastva u 17. i 18. stoljeću. Objasnjen je povijesni kontekst nastanka Kastavske gospoštije, koje su obitelji vladale posjedom te kako je na baštinu djelovao dolazak Isusovaca. Zatim je opisana crkvena jurisdikcija, odnosno pripadanje Pulskoj biskupiji. U tom je kontekstu spomenut značaj vizitacija i predstavljeno što je sve zapisano 1658. tijekom pohoda Francesca Bartirome, generalnog vikara pulskog biskupa Alvesea Marcella. U radu se nadalje raspravlja o arhitekturi crkve sv. Marije, župne crkve sv. Jelene Križarice, crkvice sv. Trojstva te manjih skralnih objekata izvan zidina. Župna crkva posjeduje bogat inventar od kojeg je u radu opisan: pala *Krunjenje Bogorodice* iz 1613. godine autora Antonia Moreschija, srebrno kandilo iz 1680. godine venecijanskog majstora ZB, drvene korske sjedalice radionice Mihovila Zierera, glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici radionice obitelji Pacassi iz 1693. godine, oltari sv. Ivana Nepomuka i sv. Antuna Padovanskog radionice Antonia Michelazzia te mramorna barokna propovjedaonica.

Ključne riječi: Kastav, barok, Kastavska gospoštija, Isusovci, župna crkva sv. Jelene Križarice, Antonio Moreschi, Mihovil Zierer, Radionica Pacassi, Antonio Michelazzi

1. Geografski i povijesni kontekst – Kastavska gospoštija

Grad Kastav smješten je na sjevernom kopnenom dijelu Kvarnerskog zaljeva na brijegu 378 metara nad morem. Položajem dominira područjem Kastavštine i istarske Liburnije te spaja primorje Kvarnerskoga zaljeva s Istrom. Današnja aglomeracija sačuvala je sva obilježja razvijenoga srednjovjekovnog burga obzidanog zidinama s devet kula za koje se pretpostavlja da su izgrađene krajem 8. stoljeća. One su zatvarale gradsku jezgru te tako osiguravale gradu izolaciju i sigurnost.¹ Kastav je jedna od najstarijih upravno-administrativnih jedinica unutar Republike Hrvatske i u povijesnom kontinuitetu traje od sredine 12. stoljeća do naših dana.²

Slika 1. Plan grada Kastva unutar zidina

Tijekom 12. stoljeća Devinski su grofovi gospodari posjeda koji je obuhvaćao Rijeku, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice i Brseč.³ Prihvaćeno je mišljenje da su područje držali sve do kraja 15. stoljeća u ime akvilejskoga patrijarha za njemačkoga vladara. Devinsko osvajanje tog posjeda odredilo je sudbinu Hrvata od Brseča do Rijeke za idućih osam stoljeća, koliko su bili isključeni iz teritorija hrvatske države.⁴ Godine 1351. u tri isprave sastavljene u Kastvu, prvi se put spominje kastavska komuna kao i imena kastavskoga župana i plovana. Njihovo spominjanje prva je izvorna potvrda o postojanju kastavske župe.⁵ Vladanje Devinaca nad Kastavštinom značajno je i zbog promjene društvenih odnosa jer je 1400. godine zapisan Kastavski zakon ili statut komune - *Zakon Grada Castua od letta 1400*.⁶ Statut nema puno informacija o opisu teritorija. Prema povijesnim izvorima veliki je teritorij komune započinjao na istoku u šumi Lopača od kuda se tokom Rječine spuštao prema jugu do gradskih zidina

¹ VESNA MUNIĆ, Sakralna arhitektura istočnoistarskih komuna od XII. do XVIII. Stoljeća, Zagreb, Alfa, 2005., 72.

² DARINKO MUNIĆ: Kastav od najstarijih vremena do suvremenih dana, u: *Zbornik Kastavštine*, X., 2002., 11.

³ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 35.

⁴ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 36.

⁵ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 37.

⁶ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 36.

Rijeke. Granica se zatim kretala preko Drenove i Plasa prema Brgudu, a onda morskom obalom prema Preluku i Voloskom koji su bili luke Kastavske komune. Od Voloskog se granica kreće prema veprinačkom kaštelu i zatim nazad do Kastavske šume.⁷ Prema Statutu vrhovnu vojnu, upravnu i sudsku vlast obnaša kapetan što pokazuje da je Kastav u 15. stoljeću bio uređeni grad.⁸ Zato krajem 15. stoljeća postaje središtem Kastavske gospoštije koju su činile komune/kašteli Mošćenice, Veprinac i Kastav.⁹ Devinska loza ugasila se 1399. godine, a novi gospodari Kvarnerskog posjeda postali su Walseeovci. Njihova vlast trajala je do 1465. godine, obilježena potpunom feudalizacijom, upravnim ustrojstvom, gospodarskim napretkom te učvršćenjem crkvene jurisdikcije pulskoga biskupa.¹⁰ Trag su ostavili izgradnjom crkvi Sv. Trojice u Kastvu i Sv. Ane u Veprincu.¹¹

Godine 1466. Kastav s Veprincem i Mošćenicama ulazi u sastav posjeda Habsburgovaca. Habsburgovci su stanovnicima kastavske komune ostavili dotadašnju samoupravu.¹² Razdoblje 16. stoljeća obilježeno je opasnošću od sve bližih turskih napada, a uz to političke prilike postaju složenije prisutnošću Mletačke Republike na ovome području. Nesigurne okolnosti ostavile su tragove i na ukupnom stanju Kastavske gospoštije. Nepovoljna financijska situacija usmjeravala je članove austrijske kuće na učinkovito rješenje i spašavanje od propasti preprodajom.¹³ Stoga je 1. studenoga 1582. nadvojvoda Karlo Habsburg za 20.000 zlatnih forinti prodao posjed Kastavske gospoštije dr. Wolfangu Schranzu. On ju je početkom 1583. godine preuzeo pa je tako pripojena vojvodini Kranjskoj.¹⁴ W. Schranz umire krajem 16. stoljeća pa nadvojvoda Ferdinand Habsburški 1608. godine dodjeljuje punomoć nad Kastavskom gospoštijom barunu De Galleru, što je značilo da ju je smio davati u najam.¹⁵ Gospodarsko stanje Gospoštije nije se popravilo ni početkom 17. stoljeća zbog sve nepovoljnijih političkih i vojnih prilika. Nestašicama, dugovima i zlouporabama pridružili su se nemiri, neredi i opasnost od ratnog stanja.¹⁶ Konačno 1615. godine buknuo je tzv. Uskočki rat zaoštavanjem političkih odnosa suparnika Austrije i Mletačke Republike, a među glavnim žarištima sukoba bio je i Kvarner.¹⁷

⁷ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 61.

⁸ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 38.

⁹ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 62.

¹⁰ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 41.

¹¹ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 66.

¹² DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 68.

¹³ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 72.

¹⁴ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 36.

¹⁵ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 42.

¹⁶ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 73.

¹⁷ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 74.

2. Isusovci u Kastvu

Godine 1610. Kastavsku gospoštiju u zakup uzima barun Balthasar von Thonhausen s namjerom da je pokloni isusovcima iz Judenberga u Štajerskoj što je i učinio 1625. godine.¹⁸ Izmjene brzih i kratkotrajnih vrhovnih gospodara završile su se darovnicom Balthasarove udovice, barunice Ursule von Thonhausen, koja je Kastavsku gospoštiju 29. studenoga 1630. godine darovala riječkomu isusovačkom kolegiju. Daru je pridodala još 10.000 forinti za izgradnju crkve Sv. Vida i zgrade kolegija.¹⁹ Kastavska gospoštija je nakon toga sljedećih sto i pedeset godina bila pod upravom riječkih isusovaca. Kastavci su isusovce nazivali *ježuviti*, a njihov kolegij je svoje sjedište imao u Rijeci do ukinuća isusovačkoga reda 1773. godine.²⁰ Uz posjed, riječki su isusovci dobili i nezadovoljne i buntovne stanovnike posjeda. Nesporazume s kastavskim podložnicima izazvali su već 1625. godine judenburški isusovci jer su povisili namete i donijeli nove poreze stanovnicima Gospoštije.²¹ U pritužbi upućenoj suverenu 1629. godine stanovnici su se pozvali na stari Zakon kastavski tvrdeći da imaju pravo sami izabirati svoje suce i vijećnike te da su dužni plaćati samo desetinu. Kastavci su organizirali više pobuna ističući zahtjev da sami sebi izaberu kapetana koji će biti neovisan o rektoru riječkoga kolegija stoga je rektor Martin Bauzer u pomoć pozvao riječkoga kapetana Stefana della Rovere i pazinskoga baruna Jurja Barba.²²

Godine 1640. donesen je novi Kastavski statut koji povećao obveze Kastavaca prema isusovačkome redu, ali smanjio njihova ranija prava. Gospoštijom će upravljati kapetan na tri godine kojega imenuje rektor kolegija. On upravlja cijelim područjem Gospoštije, a briga mu je nadzor nad sucima i županima. Svi podložnici dužni su na vrijeme podmirivati desetinska podavanja.²³ Za razliku od staroga statuta Kastavci sada mogu samo predložiti osobe za župnika, dva suca, kancelara i činovnike, ali u potvrđivanju njihovih prijedloga odlučuje rektor kolegija.²⁴ Stalne izmjene kapetana i njihov način vladanja nije bio prihvaćen u puku što je dovelo do još pobuna te nasilnih smjenjivanja kapetana. Malo mirnije razdoblje obilježila je vladavina Jurja Vlaha koji postao je kapetanom 1738. i na položaju ostao do 1772. godine. To je najdulje razdoblje obavljanja kapetanske dužnosti u povijesti Kastavske gospoštije.²⁵

¹⁸ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 79.

¹⁹ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 98.

²⁰ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 79.

²¹ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 98.

²² DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 101.

²³ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 45.

²⁴ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 102.

²⁵ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 114.

Dana 21. srpnja 1773. papa Klement XIV. ukinuo je isusovački red zbog sve učestalijih pritužbi na isusovce i pritisaka vladara na njega. Kastavska gospoštija je tako došla pod nadležnost carske komore, odnosno neposredno pod vlast Habsburgovaca. Nakon desetak godina opet je promijenila svoga vrhovnoga feudalnoga gospodara i pronađen je kupac Kastavske gospoštije - Ivan Krstitelj Thierry.²⁶ Ugovor o kupoprodaji je sklopljen između Carske riznice i I. K. Thierryja, a obitelj Thierry gospodarila je Gospoštijom od 1784. do 1843. godine.²⁷ Za vrijeme vladavine Thierryja cijeli je kastavski arhiv spaljen, a s njim i Statut. Sačuvani su prijepisi i kulturno-graditeljsko nasljeđe čijim se čitanjem i proučavanjem otkriva duhovno i materijalno stanje grada Kastva.²⁸

2. 1. Ulazna gradska vrata s isusovačkim amblemom

Gradski portik smješten na ulaznoj kuli nekadašnjega kaštela i danas je glavni ulaz u grad. Nekada su se vrata u noći zatvarala, a u vrijeme opsadnog stanja, nemira i rata satnik i stražari vodili su računa o redu, nošenju oružja te dolasku stranaca u grad.²⁹

Radmila Matejčić smatra da je projektant bio Carlo Martinuzzi, vodeći arhitekt vojvodine Kranjske, koji je u Rijeku dolazio kao javni inženjer, a središte djelovanja mu je bila Ljubljana.³⁰ U Kastvu je dobio zadatak da projektira kaštel na Žudiki u kojem bi bio stan kapetana i posade te oružana i ostava. Projekt nije ostvaren zbog skupe izgradnje takve tvrđave, a isusovci su imali velike troškove za gradnju crkve Sv. Vida u Rijeci. Vrijednost projekta je u tome što je Carlo Martinuzzi snimio stanje zidina na početku 18. stoljeća kad još nisu bila probijena sadašnja gradska vrata, već se u grad ulazilo kroz desna bočna vrata čiji se otvor otkrio prilikom obnove 1978. godine.³¹ Današnji izgled portik je dobio 1731., a konačan 1769. godine. Iznad ključnog kamena nalazi se reljefna ploča s prikazom isusovačkog amblema na carskom dvoglavom orlu s godinom 1731.³² Godine 1769. na ulaznoj je kuli otvoren monumentalni portal uokviren kamenim kvadrima po uzoru na Serlijanske portale. Portal svojom jednostavnošću i elegancijom odiše duhom kasnorenesansnih gradskih vrata iako je nastao u doba visokog baroka.³³

²⁶ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 119.

²⁷ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 121.

²⁸ TATJANA GRCE, Kastav - arhitektura, urbanizam, umjetnost: pregled kulturno-graditeljskog naslijeđa, u: *Zbornik Kastavštine*, V., 1997, 87-104., 88.

²⁹ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 58.

³⁰ RADMILA MATEJČIĆ, Barok u Istri i Hrvatskom primorju, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1983., 422.

³¹ RADMILA MATEJČIĆ, Graditeljsko nasljeđe Kastva, u: *Zbornik Kastavštine*, 2., 1981, 63-84., 71.

³² VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 72

³³ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 31, 1981.) 71.

Slika 2. Carlo Martinuzzi, *Ulazna gradska vrata*, Kastav, 1731. i 1769. godina

Slika 3. Carlo Martinuzzi, *Ulazna gradska vrata (detalj)*, Kastav, 1731. i 1769. godina

3. Pripadanje Pulskoj biskupiji

Prostor istočnoistarskih kvarnerskih komuna od Kastva do Brseča svoju je cjelovitost održao u vjerskom smislu sve do početka 19. stoljeća pripadanjem crkvenoj jurisdikciji Pulske biskupije.³⁴ Pretpostavlja se da je Pulska biskupija nastala između 5. i 6. stoljeća, a tijekom vremena je svoje granice od juga Istre proširila prema sjeveroistoku. Prvi se tragovi njene crkvene vlasti na ovom području naziru tek od 12. stoljeća kada vladaju Devinski grofovi.³⁵ Preko njihove vlasti akvilejski je patrijarh mogao dati svom pulskom biskupu novi crkveni teritorij. Tako se sredinom 12. stoljeća Pulska biskupija proširila do Kastva i Rijeke gdje je na Rječini graničila sa senjskom biskupijom.³⁶ Pratila je na Kvarneru političko i gospodarsko stanje koje je bilo jako loše. To se odrazilo i na gradnju sakralnih objekata. Od 15. do 17. stoljeća građeni su skromniji i manji sakralni objekti jednostavnih formi. Dolaskom isusovaca i njihovim preuzimanjem Kastavske gospostije sredstva su se povećala zbog desetine, kao i mnogih donacija te prodaja zemljišta. To je omogućilo obnovu župne crkve u Kastvu i nedovršene gradnje velike crkve Sv. Marije.³⁷

³⁴ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 19.

³⁵ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 65.

³⁶ ĐARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 36.

³⁷ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 69.

Kada su braća Thierry 1784. godine kupila Kastavsku gospoštiju, na prijedlog Josipa II., krenulo se preuređivati crkvenu organizaciju, biskupije i župe u Istri. Kvarnerske su župe, pa tako i kastavska, pripale Tršćanskoj biskupiji, a Rijeka je sa svojim arhiđakonom pripojena Modruškoj biskupiji 1787. godine. Tako su očekivanja oko stvaranja biskupskoga sjedišta u Rijeci krajem 18. stoljeća bila još nerealnija.³⁸

3. 1. Kanonske vizitacije Pulske biskupije iz 1658. i 1659. godine

Pojam vizitacije obuhvaća posjete nadležnih crkvenih osoba u svrhu povremenog nadzora nad mjestima, ustanovama i osobama podložnim crkvenoj vlasti. Zapisnici kanonskih vizitacija neke biskupije jedan su od važnijih crkvenih izvora za sakralnu umjetnost. Širinu informacija koju pružaju zapisnici ovisi o interesu vizitatora.³⁹ Biskupske i arhiđakonske vizitacije obavljaju se na području jedne biskupije ili arhiđakonata, a nazivaju se kanonskima jer su propisane crkvenim zakonom. Vizitacije su bile propisane i obavljale su se već u ranom kršćanstvu međutim s vremenom su zaboravljene. Obnovljene su na Tridentskom koncilu na kojemu je propisano da je biskup obavezan barem svake dvije godine obilaziti područje svoje biskupije. Za to može ovlastiti i službenike (arhiđakoni, vikari). U mnogim biskupijama spisi se nisu sačuvali, a ove vizitacije Pulske biskupije jedine su sačuvane iz 17. stoljeća.⁴⁰

Na području Istre i Hrvatskog primorja do 1800. godine dominiraju sakralni spomenici, a ugovori s umjetnicima i majstorima ili zapisi o njihovoj aktivnosti su rijetkost, kao i potpisi i godine izrade zabilježene na slici ili skulpturi. Pouzdan način da se sazna više o lokalnoj umjetničkoj tradiciji u razdoblju renesanse i baroka su bilješke i opaske vizitatora. On se ne ograničava na sastavljanje inventara, nego ukratko opisuje crkvenu opremu i umjetnine, a ponekad i datum izrade, posvećenja, ime naručitelja, majstora i vrijednost djela. Često iznosi estetsko mišljenje crkvenim zgradama i njihovom inventaru s uputama o načinu obnove ako je potrebna. Vizitacije daju autentičnu sliku umjetničkog crkvenog inventara onog doba jer su mnogi spomenici koji se navode izgubljeni, a velik broj objekata je propao ili je nakandano pregrađen.⁴¹ Na prostoru pulske biskupije 1658. i 1659. godine vizitator obilazi objekte koji su većinom još srednjovjekovne građevine opremljene drvenim oltarima. Velik dio crkvenog inventara koji se navodi nije sačuvan jer se tijekom 17. i u 18. stoljeću nakon Uskočkog rata u

³⁸ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 121.

³⁹ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS, U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom = vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659, Rijeka, Adamić, 2003., 325

⁴⁰ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 326.

⁴¹ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 345.

vrijeme zamaha crkvene obnove zamjenjivao novim. O tome svjedoče brojni vizitatorovi naputci u kojima propisuje nabavku novih liturgijskih predmeta, tkanina, umjetnina te popravak postojećih.⁴²

Vizitacija u Kastvu trajala je od 29. listopada do 4. studenog 1658. godine, a vizitator je bio generalni vikar Francesco Bartiroma.⁴³ U vizitaciji je zapisano deset objekata, a prvih četiri nalaze se unutar zidina.

1. Zborna crkva sv. Jelene s glavnim oltarom posvećenom sv. Jelene. Vizitator spominje drveni tabernakul u kojem se nalazi srebrna piksida i pokaznica koje ocjenjuje vrlo lijepima, navodi i relikviju glave jedne od djevice družica sv. Ursule kao i mramornu krstionicu s pozlaćenim poklopcem.⁴⁴ Od ostalih oltara navodi drven i pozlaćen oltar Gospe Karmelske s lijepom palom, oltar sv. Ivana Krstitelja od pozlaćena drva s kipovima u reljefu i palom, oltar sv. Martina sa slikanom palom i kipićem sv. Jurja te oltar sv. Marije Magdalene pod patronatskim pravom obitelji Marot s palom, pozlaćenim stupovima i kipovima. U crkvi su se nalazile još orgulje i šest ispovjedaonica.⁴⁵

2. Kapela Svih Svetih nalazi se ispod crkve te ima lijepu palu Svih Svetih, ali je nagrižena vlagom.

3. Crkva Blažene Djevice unutar zidina čijim su prihodima upravljali bratimi Gospine bratovštine. Imala je lijep oltar Blažene Djevice Marije, ali nagrižen vlagom pa vizitator propisuje obnovu. U crkvi se nalazio i pozlaćen oltar sv. Nikole te oltar sv. Ivana Evanđelista.⁴⁶

4. Crkva sv. Trojstva unutar zidina s jednim posvećenim oltarom s pozlaćenom palom.

5. Crkva sv. Lucije kojom su upravljali bratimi Gospine bratovštine i imala je groblje. Oltar je bio s palom i pozlaćenim stupovima, a imala je još dva oltara: sv. Odorika biskupa i sv. Agate.

6. Crkva sv. Sebastijana u polju kojom je upravljala Bratovština sv. Sebastijana, vizitator je naglasio da je oltar posvećen i dolično opremljen.

7. Crkva sv. Viktora u polju kojom je upravljala Bratovština sv. Lucije. Oltar nije bio posvećen pa se misilo na prijenosnom oltariću.⁴⁷

⁴² NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 351.

⁴³ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 59.

⁴⁴ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 41.-42.

⁴⁵ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 43.

⁴⁶ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 44.

⁴⁷ NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS (bilj. 39) 45.

8. Crkva sv. Antuna u polju kojom je upravljala Bratovština sv. Antuna, a imala je starinsku pozlaćenu palu.

9. Crkva sv. Mihovila u polju kojom je upravljala Bratovština Presvetog Sakramenta iz Kastva, a imala je reljefnu palu istrošenu vremenom.

10. Crkva sv. Luke tri milje izvan Kastva kojom je upravljala Bratovština sv. Luke. Vizitator je zabranio bogoslužje u toj crkvi jer oskudijeva svim potrebnim stvarima i propisuje neka se dolično opremi.⁴⁸

3. 2. Crkve izvan zidina zapisane u vizitaciji

Crkva Sv. Sebastijana i Fabijana, grobljanska crkva sv. Lucije, crkva sv. Mihovila i crkva sv. Antuna Pustinjaka su crkve izvan grada koje su zapisane, a postoje i danas. Promijenile su izvorni izgled obnavljanjem u 19. stoljeću

kada Kastav izlazi iz svojih gradskih bedema. Građene su s karakterističnim zvonikom na preslicu u sklopu pročelja i dograđene klasicističkom lopicom (trijem) s trokutnim timpanom. Dvostrešno krovšte nose toskanski stupovi klesani od domaćeg kamena.⁴⁹ Lopice su gradili domaći majstori po projektu istoga arhitekta, školovanog u nekom srednjoeuropskom centru, koji je postbidermajerski klasicizam prenio na ovo područje.⁵⁰ Skromna kapelica sv. Viktora u novije je vrijeme nekoliko puta popravljana i nalazi se u sklopu Kalvarije.⁵¹ Crkva sv. Luke nalazila se u Rukavcu na mjestu današnje crkve koja je izgrađena početkom 20. stoljeća.⁵²

Slika 4. Crkva Sv. Sebastijana i Fabijana, Kastav

⁴⁸ NINA KUDIŠ BURIC; NENAD LABUS (bilj. 39) 46.

⁴⁹ TATJANA GRCE (bilj. 28) 89.

⁵⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 31, 1981.) 81.

⁵¹ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 90.

⁵² VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 96.

4. Crkva sv. Marije (Crekvina)

Ruševine crkve Sv. Marije domaći mještani nazivaju Crekvina.⁵³ Smještena je na velikom prostoru unutar gradskih zidina. Gradili su je riječki isusovci, ali dosad poznate isusovačke kronike nemaju puno zapisa o toj velikoj ruševnoj crkvi. Spomenuta je tek 1640. godine u dokumentu za opremanje kolegijatske crkve u Kastvu slikama sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskog. Mnogo je nepoznanica oko nastanka crkve te su istraživači došli do širokog raspona datacija gradnje od prve polovice 17. stoljeća do druge polovice 18. stoljeća.⁵⁴ Makso Pelosa, koji se najviše bavio istraživanjem Crekvine, tvrdi da je crkva sagrađena odmah kada je judenburškim isusovcima dodijeljen kastavski posjed i da su nacrti za nju nastali najkasnije oko 1625. godine.⁵⁵ Za usporedbu se služio primjerom crkve Svete Katarine u Zagrebu koja je također građena u vrijeme ranog baroka i sličnog je plana gradnje - umjesto višebrodne crkve gradila se dvoranska crkva s bočnim kapelama.⁵⁶ Radmila Matejčić prihvaća ranu dataciju, ali misli da su u ruševinama sačuvani i tragovi novijih gradnji, dok Branko Fučić tvrdi da je Crekvina građena polovicom 18. stoljeća.⁵⁷

O ruševinama Cerkvine još je i danas živa legenda o *ježuvitima* koji su gradili crkvu i o udovici s četvero djece koja je kao i brojni drugi Kastavci morala odrađivati tlaku. Crkva je već bila skoro gotova kad ju je udovičino prokletstvo srušilo do temelja.⁵⁸ Crekvina je ono što danas stoji na istoimenom lokalitetu u Kastvu i povijest Cerkvine je povijest crkve ili crkava Sv. Marije koje su mogle biti različitog izgleda i veličine što su se na tom mjestu gradile, rušile i prepravljale. Danas je sačuvan samo sjeverni bočni zid i svetište.⁵⁹

Crkva sv. Marije doista je postojala i bila u kultnoj upotrebi i u 17. stoljeću jer o crkvi na tom mjestu i obredima u njoj postoje dokumenti iz 1693. godine što ih je istražio M. Pelosa.⁶⁰ Prema kanonskoj vizitaciji iz 1658. godine crkvom Blažene Djevice unutar zidina upravljali su bratimi Gospine bratovštine, ali nema spomena isusovaca kao vlasnika ili korisnika crkve.⁶¹ Može se vjerovati izvorima i da se u njoj više od stoljeća obavljala služba,

⁵³ DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 55.

⁵⁴ KATARINA HORVAT-LEVAJ, Barokna arhitektura, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015., 100.

⁵⁵ MAKSO PELOZA, Kastavska "Crekvina" (dokumentarni prilog kronologiji sakralne građevine sv. Marije u Kastvu), u: *Jadranski zbornik*, sv. 9., 1973.-1975., 447-451, 447.

⁵⁶ ERVIN DUBROVIĆ, Prilog problemu datacije izgradnje Cerkvine u Kastvu, u: *Zbornik Kastavštine*, V., 1997., 105-118, 107-

⁵⁷ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 105.

⁵⁸ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 106.

⁵⁹ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 107.

⁶⁰ MAKSO PELOZA (bilj. 55) 448.

⁶¹ KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 54) 101.

ali isti izvori ne mogu dati potvrdu o tome da su današnje ruševine ostatci baš te iste crkve, tada crkvice.⁶² Da je crkva čije ruševine danas vidimo dovršena, sa svojih 1500 m² (45x30m lađe, 150 m² svetišta) mogla je primiti više od 4000 vjernika.⁶³

Je li onda moguće da su je gradili judenburški isusovci koji su u posjedu Kastva bili svega nekoliko godina i prepustili upravljanje tada tršćanskim isusovcima. Isto tako nije moguće da bi ju gradili riječki isusovački baš u vrijeme gradnje svetog Vida jer im prihodi nisu omogućavali ni nesmetanu gradnju u Rijeci.⁶⁴ Prvi isusovci u Kastvu u 17. stoljeću nisu dobro prihvaćeni jer je još uvijek jak domaći glagoljaški kaptol i popovi bliski puku. Na zategnute odnose upućuju i brojne bune Kastavaca što nam govori da isusovci u tom nemirnom 17. stoljeću zasigurno nisu gradili tu ogromnu crkvu. Mogli su je graditi tek kad su dovršili gradnju Svetog Vida u Rijeci, znači u drugoj polovici 18. stoljeća, u vrijeme gospodarskoga procvata Rijeke. Tada slabi i glagoljaštvo kastavskoga kaptola, a moć isusovaca jača. U to je vrijeme bila obnovljena i župna crkva Svete Jelene, a njen položaj na brijegu je nova crkva mogla nadjačati jedino monumentalnošću i veličinom.⁶⁵

Posljednji bitni podatci o Crekvini su bilježe se 19. srpnja 1769. godine u dozvoli što je pulski biskup Andrija Balbi daje za uklanjanje stare urušene crkve i za gradnju nove i prostranije od zborne crkve Svete Jelene. Moguće je da se stara crkva srušila u potresima između 1750. i 1754. godine što su zahvatili riječko područje. Dakle, crkva sv. Marije, čiji su ostatci danas vidljivi, počela se graditi tek 1769. godine nakon biskupova odobrenja. Biskup dozvolu izdaje na molbu kastavskog svećenstva i naroda pa izgleda kao da isusovci s crkvom niti s izgradnjom nemaju ništa. Najveće interese za izgradnju imaju pulski i kastavski kaptol koji u crkvi Sv. Marije i od ranije drže službu.⁶⁶ Crkvi je bila namijenjena uloga religioznog centra koji bi okupljao vjernike s područja kastavske i susjednih župa.⁶⁷ Domaći kaptol ne bi sam mogao prikupiti velika sredstva za takvu izgradnju. Samo je riječki isusovački Kolegij mogao provesti dodatne namete i uvesti prisilni rad za gradnju. Poznavajući sudbinu isusovaca možemo odrediti vrijeme kada je gradnja prekinuta. To se dogodilo 1773. godine ukinućem isusovačkog reda što je jedini razlog prestanka gradnje. Crekvina se nije srušila, već je građena nekoliko godina i onda napuštena.⁶⁸

⁶² ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 108.

⁶³ MAKSO PELOZA (bilj. 55) 447.

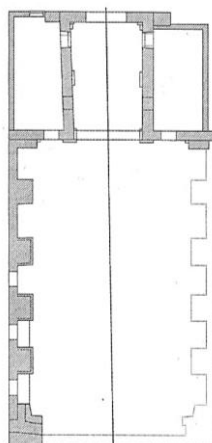
⁶⁴ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 109.

⁶⁵ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 110.

⁶⁶ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 111.

⁶⁷ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 52.

⁶⁸ ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 56) 111.

Slika 5. *Tlocrt crkve sv. Marije – Crekvine, Kastav*

Crkva pripada tipu dvoranske crkve s bočnim kapelama. Longitudinalna je građevina sa širokim pravokutnim brodom i užim pravokutnim svetištem flankiranim parom sakristija. Bočni zidovi broda bili su ojačani zidnim stupcima koji formiraju pet plitkih kapela osvijetljenih prozorima i nadsvođenih bačvastim svodovima. Kontrafori su naglašeni dvojnimi pilastrima na visokim, a jednostruki toskanski pilastru raščlanjuju zidove svetišta i nose polukružni trijumfalni luk.⁶⁹ Zidovi s unutrašnje strane, sokli i dvojni pilastru na bočnim pregradama kapela izvedeni su od fino tesanog domaćeg kamena.⁷⁰ Iznad pilastara nalazi se kontinuirano grede nad kojim se u svetištu vide tragovi svoda, križnog ili bačvastog sa susvodnicama. Veliki raspon glavnog broda upućuje na mogućnost da je bio planiran strop, a ne svod. Elevacija bočnih zidova broda iznad kapela nije sačuvana, dok je u cijelosti nestao i pročelni zid.⁷¹

Slika 6. *Crkva sv. Marije – Crekvina*
(pogled na svetište), Kastav

Slika 7. *Crkva sv. Marije – Crekvina*
(sjeverni zid s kapelama), Kastav

⁶⁹ KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 54) 101.

⁷⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 31, 1981.) 81.

⁷¹ KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 54) 101.

5. Župna crkva sv. Jelene Križarice

Župna crkva svete Jelene Križarice smještena je na najvišem dijelu grada i sa zvonikom dominira širokim područjem Kastavštine. Istraživanja pokazuju da je crkva sv. Jelene najstariji sakralni objekt u Kastvu i pretpostavlja se da je sagrađena između 5. i 7. stoljeća. Prvi pisani podaci o crkvi nalaze se u notarskoj knjizi Antuna de Renno de Mutina koji je u svoju knjigu sv. Jelenu upisao 19. ožujka 1440. Godine. Historiografija se u opisu početaka povijesti sv. Jelene pozivala na grafiku Kastva iz druge polovice 17. stoljeća J. W. Valvasora.⁷² U svom opisu Kastavštine tek je nekoliko rečenica posvetio crkvi sv. Jelene i to uglavnom u vezi s blagdanima. Na grafici se prepoznaje velika crkva sv. Jelene koja je kasnije za vrijeme vlasti isusovaca doživjela niz promjena. Prema grafici to je trobrodna građevina s jednostavnim renesansnim pročeljem. Na pročelju je imala tri izdužena polukružno zaključna prozora i dva okula. Pročelje završava u sljemenu s tornjem četverokutnog oblika s kućištem za zvona koje je otvoreno biforama. Završetak je obrubljen grudobranima što govori i o funkciji zvonika kao izvidnice.⁷³

Slika 8. Grafika Kastva iz *Die Ehre des Herzogthums Krain* J. W. Valvasora

Crkva sv. Jelene zadržala je takav izgled do 1720. godine kada dolazi do njezine obnove. Inskripcija nad središnjim portalom, datirana kronogramom u 1720. godinu, govori da je do obnove došlo jer je crkvu pogodio grom. Nakon obnove pročelje je i dalje ostalo jednostavno, podređeno dvoslivnom krovu.⁷⁴ Danas se na pročelju trobrodne crkve nalaze tri ulazna portala,

⁷² VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 76.

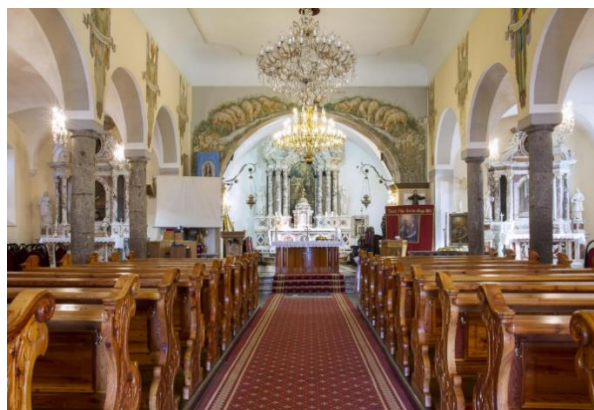
⁷³ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 77.

⁷⁴ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 31, 1981.) 75.

dva polukružna prozora, dva pravokutna prozorska okna i tri niše. Na ožbukanoj fasadi dominira simetrija baroka vidljiva u rasporedu arhitektonskih elemenata. Srednji brod je u unutrašnjosti niži od bočnih brodova i svetišta, a s ostalim dijelovima crkve povezan je dvjema stubama. Zidovi glavnog broda raščlanjeni su arkadama. Polukružni lukovi povezuju stupove i pojačavaju iluziju širine objekta.⁷⁵ Niz prozora osvjetljava crkvu kroz bočne brodove natkrivene križnim svodovima dok glavni brod ima drveni tabulat.⁷⁶ Zanimljivo je da u vizitaciji iz 1658. godine vizitator primjećuje da je crkva mračna pa propisuje probijanje dva okrugla prozora. Na fasadi danas postoje dva bočna prozora, odnosno lunete koji su postavljeni na fasadu 1709. godine kada je objekt pregrađen. Moguće je da je vizitatorova opaska imala utjecaj na gradnju u obnovi.⁷⁷

Slika 9. Crkva sv. Jelene (pročelje), Kastav

Slika 10. Crkva sv. Jelene (unutrašnjost), Kastav

U nestabilnom razdoblju od 15. do 18. stoljeća crkva se razvila u crkvu-utvrdu.⁷⁸ Smještajem na najvišoj točki naselja crkva ima veliku preglednost što joj je omogućavalo nadzor nad terenom. Pružala je zaštitu i sigurnost puku kaštela i okolnih naselja.⁷⁹ Današnji prostor oko crkve pokazuje zatvorenost i čvrstoću. Uz osnovni polukružni gradski bedem prostor je ojačan s tri kule i tako je crkva zatvorena, obzidana i zaštićena u posebnu utvrdu koja je dio kastavskog kaštela.⁸⁰ Danas su ostali samo fragmenti zidina i temelji uz prilazni put u crkvu, a južna kula je ponovno podignuta 1998. godine.⁸¹

⁷⁵ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 79.

⁷⁶ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 77.

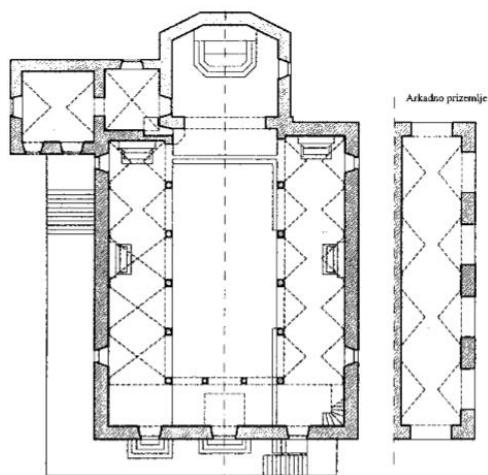
⁷⁷ NINA KUDIŠ BURIC; NENAD LABUS (bilj. 39) 360.

⁷⁸ VESNA MUNIĆ, Kasnosrednjovjekovna crkva-tvrđava sv. Jelene Križarice u Kastvu, u: *Zbornik Kastavštine*, XIII., 2005., 11-28., 11.

⁷⁹ VESNA MUNIĆ (bilj. 78, 2005.) 15.

⁸⁰ VESNA MUNIĆ (bilj. 78, 2005.) 19.

⁸¹ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 82.

Slika 11. *Tlocrt crkve sv. Jelene, Kastav*

Slika 12. *Tlocrt crkve-utvrde sv. Jelene, Kastav*

Zvonik iz 1724.

Novi barokni zvonik sagrađen je 1724. godine uz sjeverozapadnu stranu crkve i uz zid fortifikacije. Godina gradnje uklesana je na kamenom lučnom nadvratniku ulaznih vrata.⁸² Zvonik je prizmatičnog oblika, a zidna ploha raščlanjena je vijencima na pet horizontalnih polja. Na četvrtom horizontalnom polju smješten je sat s dvije strane. Iznad je kat s biforama u kojem su zvona, a nad njime se nalazi osmerostrani podložaj koji na sebi nosi piramidalni crijepni krovni pokrivač.⁸³ Tipološki je sličan zvoniku crkve sv. Vida u Rijeci pa se pretpostavlja da su ga gradili isti graditelji, odnosno radionica Giovannija Martinuzzija.⁸⁴

Slika 13. *Zvonik i ostaci utvrde, crkva sv. Jelene, Kastav*

⁸² VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 77.

⁸³ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 81.

⁸⁴ TATJANA GRCE (bilj. 28) 92.

Supstrukcije ispod južnog broda

Arkadni trijem smješten je ispod desnog broda na južnoj strani crkve. To je supstrukcija broda kad je starija, moguće jednobrodna, crkva proširivana. Prostor je longitudinalni, širine 4 m, dužine 19 m i visine 3 m. Istočni i zapadni zid probijeni su lukom, a južni je otvoren arkadama. Cijeli trijem ostavlja dojam masivnosti i visina je relativno niska. Nadsvođen je velikim volumenom križno-bačvastog svoda koji nose masivni i niski piloni. Sustav čine četiri svodne jedinice koje su uzdužno određene arkadama, a poprečno lukovima. Pod je popločen kamenim pločama, a unutar ploča nalazi se 14 nadgrobnih ploča u maniri baroka u nepravilnom rasporedu.⁸⁵ Arkadni prostor mogao bi se nazvati mauzolejom pučkih glavara, a ploče su ukopane u živoj stijeni.⁸⁶ Natpisi su slabo čitljivi, a najstariji zapis je iz 1606. godine. Arkadni trijem se kao građevno-tehnički pothvat iskazuje u prilagodbi kosini terena i spretnosti graditelja.⁸⁷ Uz istočni otvor trijema je ulaz u kapelu Svih svetih koja je smještena ispod svetišta. Na kamenom nadvratniku uklesana je 1611. godina pa je moguće da je to godina građevinske intervencije ili nastanka kapele.⁸⁸ U kapeli su pokopani kastavski kapetani i njihove obitelji, među njima i prvi isusovački kapetan Benedikt Sabatini koji je uredio kapelu 1634. godine.⁸⁹

Slika 14. *Supstrukcije ispod južnog broda, crkva sv. Jelene, Kastav*

⁸⁵ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 80.

⁸⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 31, 1981.) 77.

⁸⁷ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 80.

⁸⁸ VESNA MUNIĆ (bilj. 78, 2005.) 18.

⁸⁹ TATJANA GRCE (bilj. 28) 93.

5. 1. Slikarstvo

Od inventara župne crkve u Kastvu zabilježenog u vizitaciji iz 1658. godine sačuvala se u sakristiji župne crkve jedino pala *Krunjenje Bogorodice* iz 1613. godine autora Antonia Moreschija koji je najviše djelovao u Labinu. Do nedavno je poznat bio jedino njegov *Labinski ciklus*.⁹⁰ Njegovu opusu možemo pripisati i Krunjenje Bogorodice na temelju podataka iz biskupske vizitacije i usporedbom s *Labinskim ciklusom* zbog izuzetno sličnih likova.⁹¹ Pri dnu slike je natpis: BENEDS.. SABB ANNO POST OBITVM CAR... EX D..CV LAVRA UP CATI... ISS IN VOTIS V... MDCXIII CASTVE E... ANEVS. Bilješka iz knjige vizitacija zasigurno se odnosi na ovu sliku jer je posjetio kapelu Svih Svetih pod crkvom gdje je pala Svih svetih uništena vlagom.⁹² O slikaru Moreschiju zna se jako malo i dugo se nije znalo ni njegovo ime, ali ga vizitator spominje kao važnog, poznatog i cijenjenog umjetnika u Istri.⁹³ Venecijanskog je porijekla i vjerojatno je bio otac šišanskog nadžupnika Horatia Moreschia koji u svojoj obiteljskoj kronici 1662. godine unosi vijest o smrti svoje majke Domeniche, udovice Antonija Moreschija. Sigurno je riječ o istoj osobi jer se na popisu članova venecijanske bratovštine slikara u razdoblju od 1559. – 1609. godine javlja Antonio d`Orazio Morecso.⁹⁴

Nakon Tridentskog sabora, Bogorodičin kult je u svim katoličkim zemljama dobio posebno mjesto i postala je središnja ličnost kršćanske pobožnosti.⁹⁵ Bogorodicu na slici ne kruni samo Krist, već Sveto Trojstvo. Takav tip krunjenja javlja se u renesansi, a u 17. stoljeću kao obilježje Bogorodičina kulta.⁹⁶ Krunjenje je prikazano kao izvanvremenski čin jer su prisutni Svi Sveti koji su svjedoci njezine bezgrešnosti. Javlja se i maniristička opširnost, odnosno enciklopedijsko umnožavanje likova. Kompozicija je osno simetrična, ali su grupe likova artikulirane na harmoničniji način. Skoro cijela površina slike je prekrivena svetačkim likovima s atributima pa oni tvore i dekorativnu teksturu oko središnjeg prizora. Vidljiv je pokušaj virtuoznog i preciznog prikazivanja detalja na odjeći i atributima koji su obogaćeni svjetlosnim efektima u obliku točaka ili laganih vidljivih poteza nanesenih gustom bijelom ili nekom svjetlijom bojom.⁹⁷ U djelu su prisutne naglašene obrubne sjene, jaki kontrasti svjetla i

⁹⁰ NINA KUDIŠ BURIC; NENAD LABUS (bilj. 39) 359.

⁹¹ NINA KUDIŠ, Istarski opus slikara Moreschija nastao u prvoj polovici 17. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*; 16, 1992., 125-138, 125.

⁹² NINA KUDIŠ (bilj. 91) 135.

⁹³ NINA KUDIŠ (bilj. 91) 125.

⁹⁴ NINA KUDIŠ BURIC; NENAD LABUS (bilj. 39) 359.

⁹⁵ NINA KUDIŠ (bilj. 91) 127.

⁹⁶ NINA KUDIŠ (bilj. 91) 132.

⁹⁷ NINA KUDIŠ (bilj. 91) 135.

sjene, korištenje tamne, ali bogate palete u kojoj prevladavaju smeđe i crvene boje. Odabir i odlike ikonografskih motiva, način oblikovanja volumena, svjetla, površine i boje upućuje na to da se Moreschi obrazovao u Veneciji u širokom krugu Domenica Tintoretta. Moreschijev izraz je pomalo krut što vidimo u nezgrapnoj rustičnosti likova i njihovih udova. Ruke prikazanih likova postaju široke i nezgrapne jer želi prikazati sve prste. Njihova lica djeluju grubo i neproporcionalno. Njegova je snaga u toj neprofinjenoj i neposrednoj ekspresivnosti jer stvara naturalizam u kojem se iskazuje snaga pučke religioznosti.⁹⁸

Slika 15. Antonio Moreschi, *Krunjenje Bogorodice*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1613. godina

5.2. Srebrno kandilo iz 1680. godine

U inventaru crkava u Istri, Rijeci i Hrvatskom primorju nalazi se velik broj raskošnih srebrnih liturgijskih predmeta koji svjedoče o pokušaju da obredi izvana budu što svečaniji i ljepši. Financijska moć bratovština, zaklada i ex-vota klera i patricijata omogućile su da se naručuju djela iz središta umjetničkog obrta – Venecije. Veliku je ulogu imala i geografska blizina Venecije.⁹⁹ Iz 1680. godine potječe veliko kandilo majstora ZB koje je izrađeno u Veneciji. Proizvod je visoke umjetničke kvalitete, a naručili su ga kastavski kapetan Klaudije Marburg i župnik Juraj Marot. Kandilo je dekorirano naturalistički prikazanim vrtnim cvijećem, cinijama, tulipanima i sunovratima koji nisu naneseni strogo simetrično. Ovalna ispupčenja pomoću svjetlosti dinamiziraju površinu i stvaraju odsjaje. Na većini kandila u 17. stoljeću obavezne su lijevane herme kroz koje se vješaju lanci što vidimo i na ovom kandilu.¹⁰⁰

⁹⁸ NINA KUDIŠ (bilj. 91) 134.

⁹⁹ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 617.

¹⁰⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 618.

O autoru ovog kandila (inicijalima), kao ni ostalih radova u srebru na ovom području još uvijek se premalo zna..¹⁰¹

Slika 16. ZB, *Srebrno kandilo*,
crkva sv. Jelene, Kastav, 1680. godina

Slika 17. ZB, *Srebrno kandilo* (u prostoru),
crkva sv. Jelene, Kastav, 1680. godina

5. 3. Radovi u drvu

U svetištu se nalaze raskošne korske sjedalice i odvojeno od njih klupa kastavskog kapetana. Klupe su izrezbarene u drvu i datiraju se u kasno 17. stoljeće.¹⁰² Njihovim autorom smatra se radionica Mihovila Zierera. Ne zna se kada je Mihovil Zierer došao u Rijeku, ali zna se da je sigurno radio za krčku katedralu na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Pripisuju mu se radovi i u Mošćenicama, Kastvu i na Trsatu.¹⁰³ Izučio je drvorezbarsko umijeće u dobroj radionici u kojoj je usavršio bogat repertoar i smisao za baroknu raskoš. Obilježje Ziererova stila je bujan i nabubren akantus kojeg upotrebljava na kruništima i gdje su mogući lomovi svjetlosti. Površine razdjeljuje ukladama, u njima smješta bogate listove akantusa, a okomito postavlja figure putta ili herma, bez ikakve uloge nosača, samo zbog raskošnosti plastičnog ukrasa.¹⁰⁴ Klupe su vjerojatno nastale u doba gradnje glavnog oltara 1691. godine. Na njima se iščitavaju obilježja Zierera, ali je ornament suzdržaniji i do izražaja više dolaze površine. Raščlanjene su okomito postavljenim hermama i akantusovim perforiranim ogradama na dijelu sjedišta. Na rukohvatu se savija elegantna voluta. Najvjerojatnije je riječka drvorezbarska radionica M. Zierera produžila drvorezbarsku tradiciju do druge polovice 18. stoljeća i opskrbljivala namještajem crkve u Hrvatskom primorju.¹⁰⁵

¹⁰¹ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 619.

¹⁰² VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 79.

¹⁰³ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 585.

¹⁰⁴ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 586.

¹⁰⁵ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 588.

Slika 18. Radionica M. Zierera,
Korsche klupe, crkva sv. Jelene,
Kastav, oko 1690. godine

Slika 19. Radionica M. Zierera,
Stolica kapetana, crkva sv. Jelene,
Kastav, oko 1690. godine

5.4. Radovi u mramoru

U interijeru crkve nalazi se pet mramornih oltara. Glavni oltar u apsidi posvećen sv. Jeleni Križarici Radmila Matejčić pripisuje majstoru Giovanniju Paccassiju i datira ga između 1692. i 1693. godine.¹⁰⁶ U bočnim su brodovima barokni oltari sv. Ivana Nepomuka i sv. Antuna Padovanskog, a oltari Majke Božje i Svetog Križa postavljeni su 1862. godine. Na spoju broda crkve i svetišta u 18. stoljeću postavljena je mramorna barokna propovjedaonica te kasnije i krstionica. Krstionica se zamijenila novom drvenom 2002. godine, a propovjedaonica se na istom mjestu nalazi i danas.¹⁰⁷ Smještena je u kut između dvije zidne plohe i kompozicijski je jednostavna. Počiva na dvije konzole valovita ruba, a parapet je sastavljen od konkavno-konveksnih ploha mramora.

Slika 20. *Propovjedaonica*, crkva sv. Jelene, Kastav

¹⁰⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 597.

¹⁰⁷ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 79.

Mramorna se skulptura i altaristika na području Kvarnera razvila krajem 17. stoljeća u vrijeme kulturnog i gospodarskog uzleta. Godine 1719. Rijeka je postala slobodna luka. Tako se stvorio još bolji preduvjet za nesmetan protok srednjoeuropskih i venecijanskih kulturnih te umjetničkih utjecaja. Uz to se prostor Rijeke nakon reformi Bečkoga dvora nalazio u stabilnoj gospodarsko-političkoj zoni habsburškog posjeda Austrijskog primorja. Time se omogućilo slobodno širenje kiparskih radionica koje počinju djelovati od trećeg desetljeća 18. stoljeća.¹⁰⁸ Klesari i pripadnici altarističkih radionica na prostor Rijeke pristizali su iz krajeva Goričko-gradišćanske grofovije. Važna je bila uloga Gorizie kao posredničkog središta iz kojeg su se širili izvorni venecijanski utjecaji.¹⁰⁹ Na goričko su područje iz Venecije pristizali utjecaji altarističkih rješenja u duhu naglašene tektonike i monumentalnosti Baldassarea Longhene. Goričke su radionice u svoj dekorativni repertoar temeljile na bogatim raznobojnim mramornim intarzijama i stupovima s listovima koje možemo vidjeti na baroknim oltarima u crkvi sv. Jelene.¹¹⁰ Ti su majstori prihvaćali tadašnja strujanja venecijanskog baroka, ali su u sadržajnom smislu ostajali vjerni tradiciji jer su tako mogli udovoljavati zahtjevima provincijske sredine.¹¹¹

Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici

Među goričkim je majstorima tijekom druge polovice 17. i početka 18. stoljeća značajno mjesto imala radionica obitelji Pacassi. S djelatnošću radionice povezani su glavni oltari u crkvama sv. Jelene u Kastvu i glavni oltar u crkvi Gospe Trsatske u Rijeci.¹¹² Naglašenu tektoniku venecijanskih primjera radionica obitelji Pacassi približavala je ukusu domaće sredine koristeći izraženu polikromiju mramora.¹¹³ Obitelj Pacassi grčkoga je podrijetla, krajem 18. stoljeća je preko Venecije dospjela u Goricu, a njihova je djelatnost dobro dokumentirana. Čini se da je bila usredotočena na izradu altaristike, dok su skulpturalnu opremu izrađivali dostupni gostujući kipari zbog stilske i kvalitativne neujednačenosti skulpture. Među članovima obitelji Pacassi kao vrsni altaristi ističu se otac, sin i unuk: Giovanni stariji, Leonardo i Giovanni mlađi.¹¹⁴ Na njihovu se djelatnost nastavlja Pasqualin Lazzarini koji s njima čini prve poznate protagoniste mramorne altaristike u Rijeci i okolici.¹¹⁵

¹⁰⁸ DANKO ŠOUREK, *Altarističke radionice na granici: barokni mramorni oltari u Rijeci i Hrvatskom primorju*, Zagreb, Leykam international, 2015., 5.

¹⁰⁹ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 7.

¹¹⁰ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 22.

¹¹¹ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 597.

¹¹² DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 14.

¹¹³ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 22.

¹¹⁴ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 26.

¹¹⁵ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 27.

Slika 21. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1692./1693. godina

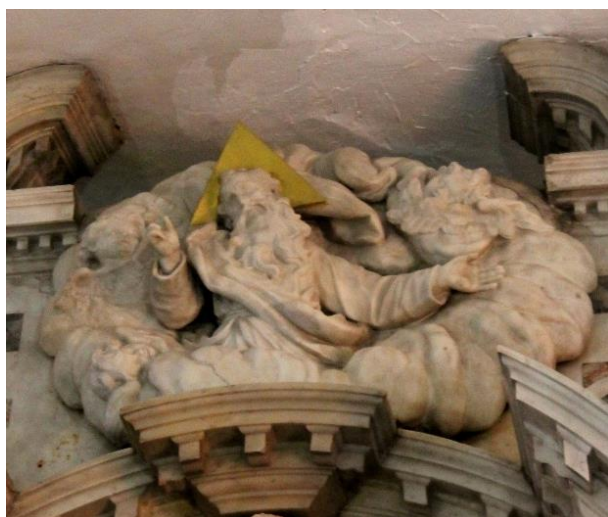
Glavni oltar u crkvi sv. Jelene u Kastvu snažno se nadovezuje na venecijansku tradiciju, a osim utjecaja Baldassarea Longhene mogu se vidjeti i oni Giuseppesa Sardijskog te Alessandra i Paola Tremignona.¹¹⁶ Pretpostavlja se da su konzervativni naručitelji još uvijek navikli na monumentalnost i prostornu nametljivost velikih drvenih oltara, pa su slične značajke nastojali nametnuti i novim mramornim.¹¹⁷ Oltar je tipa slavoluka i jasne tektonike, a u svojoj se osnovi pozivaugleda na formu antičkoga slavoluka. Polikromirani slobodnostojeći stupovi imaju korinthske kapitele ukrašene sa stiliziranim maslinovim lišćem. Flankiraju središnju nišu koja lučnim zaključkom prekida bazu segmentnog zabata, a imaju i naglašenu arhitektonsku funkciju nosača masivnoga gređa. U središnjem dijelu nalazi se tabernakul. Nad segmentnim zabatom izdiže se niska pravokutna baza.¹¹⁸ Taj pravokutni postament atike gotovo je posve prekriven reljefom s prikazom Boga Oca u oblaku. Dijagonalna kompozicija dolazi do izražaja, a njegove koso raširene ruke sijeku oval stvarajući dojam prodiranja lika u prostor. Anđeli na

¹¹⁶ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 36.

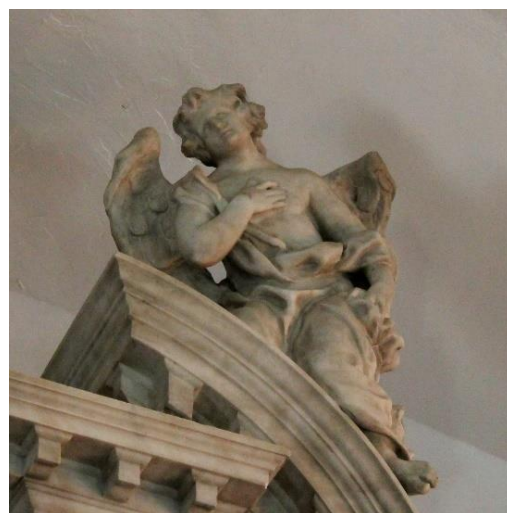
¹¹⁷ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 39.

¹¹⁸ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 36.

segmentima sa strane atike dokazuju kako se radionica još držala tradicije klizećih anđela sa *zlatnih oltara*.¹¹⁹ Anđeli se odlikuju krupnim glavama s nemirnim, širokim kovrčama bujne kose i dubokim i približenim očima koje licu daju dramatičan i bolan izraz.¹²⁰ Lomljene volute koje se uzdižu uz gornje rubove oltara prepoznatljivi su element altarističkoga leksika obitelji Pacassi koji je u praksu uveo Leonardo. Širina i monumentalnost postignuti su umetanjem trećeg para stupova, a time se i pridonosi dinamičnom dojmu cjeline oltara.¹²¹ Šarenilo mramorne inkrustacije antependija i predele oltara te pretrpanost detaljima ne dopuštaju da vrijednosti plastike dođu do stvarnog izražaja. Na lijevom boku oltara nalazi se sv. Pavao s mačem u ruci, a na desnom boku kip sv. Petra s atributom ključeva. Skulpture imaju čvrst stav i miran izgled lica. Odjeća je naborana, a obavijenim plaštem dolazi do lagane izmjene svjetla i sjene. Pokret nema elastičnosti, a ne vide se ni znakovi unutrašnjeg emotivnog izraza.¹²²

Slika 22. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici* (detalj Boga Oca), crkva sv. Jelene, Kastav, 1692./1693. godina

Slika 23. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici* (detalj anđela), crkva sv. Jelene, Kastav, 1692./1693. godina

Oltari sv. Ivana Nepomuka i sv. Antuna Padovanskog

Oltari pandani na krajevima bočnih brodova župne crkve odlikuju se jednostavnom oltarnom arhitekturom koja je karakteristična za opus Antonia Michelazzia. Narudžbi su kao posrednici mogli biti oci iz gradskoga isusovačkoga kolegija kao svjetovni gospodari Kastavske gospoštije.¹²³ Antonio Michelazzi je bio prvi kipar i altarist koji se trajno nastanio u Rijeci.

¹¹⁹ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 498.

¹²⁰ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 92.

¹²¹ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 39.

¹²² RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 498.

¹²³ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 194.

Rodio se u Gradisci d'Isonzo 1707., a u Rijeku dolazi oko 1729. godine. U Rijeci je imao veliki ugled te je bio tajnik Bratovštine Gospe od žalosti. Njegovo djelovanje je potvrdilo kontinuitet umjetničkih veza s Goričko-gradišćanskim područjem. Radionicu formira 1733. godine i djelovala je sve do njegove smrti 1772. godine. Prvi podatak o njegovom stvaralaštvu u Rijeci nalazi se u ugovoru o izradi propovjedaonice u crkvi sv. Vida iz 1731. godine. Michelazzi je ostvario osobni stil koji je obilježio riječku altaristiku.¹²⁴ Iako je stasao u goričkim radionicama, nije ostao na tome nego je uzore tražio u venecijanskom kiparstvu 18. stoljeća.¹²⁵ Na njegov su kiparski izraz dijelom utjecali radovi Paola Callala i Jacopa Contierija. Suzdržani klasicizam svojih skulptura tijekom vremena oživljava intenzivnim gestama i dinamiziranjem draperije.¹²⁶

Slika 24. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Ivana Nepomuka*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 25. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Antuna Padovanskog*, crkva sv. Jelene, Kastav

Michelazzijevi su oltari jedinstvene koncepcije. Stupovi stoje na niskim plintama, kapiteli su kompozitni, u sredini se nalazi pala ispod dubokog polukružnog luka i vijenac skladno profiliran s nekoliko obrata. Michelazzijeva je osobitost topla polikromija mramora čije boje kombinirana s bijelim kararskim mramornim okvirima uklada.¹²⁷ Michelazziju je autorstvo moguće proširiti i na *putte* na odsječcima zabata te skulpture sv. Franje Asiškoga i

¹²⁴ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 169.

¹²⁵ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 505.

¹²⁶ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 21.

¹²⁷ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 600.

sv. Augustina na oltaru sv. Antuna Padovanskoga. Blaga ukočenost njihovih pokreta te vješta obrada draperije i lica skulptura upućivala bi na posljednje godine njegova stvaralaštva.¹²⁸

Slika 26. Antonio Michelazzi, sv. *Franjo Asiški*, Oltar sv. Antuna Padovanskog, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 27. Antonio Michelazzi, sv. *Augustin*, Oltar sv. Antuna Padovanskog, crkva sv. Jelene, Kastav

Kerubinski parovi te dvije pojedinačne krilate glavice zaključuju atičke nastavke. Krilate anđeoske glavice mršavih su lica, bademastih očiju, prćastih noseva te imaju karakterističnu rupicu nad gornjom usnom.¹²⁹

Slika 28. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Antuna Padovanskog* (detalj), crkva sv. Jelene, Kastav

¹²⁸ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 194.

¹²⁹ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 194.

Antonio Michelazzi nije uspio dovršiti kiparsku opremu oltara sv. Ivana Nepomuka. Skulpture isusovačkih svetaca Ignacija Loyolskoga i Franje Ksaverskoga koje su grubo klesane te dva *putta* na odsječcima zabata rad su vodnjanskoga majstora Xaveria Midilinija.¹³⁰

Slika 29. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Ivana Nepomuka* (detalj), crkva sv. Jelene, Kastav

6. Crkvice sv. Trojstva

Kasngotička crkvice sv. Trojstva nalazi se na glavnom kastavskom trgu Lokvina. Sagrađena je u 15. stoljeću za vjerske potrebe obitelji Walsee. Kastavski notar Antun de Renno de Mutino ju zapisuje prvi put 15. listopada 1441. godine.¹³¹ Proučavajući glagoljske natpise i grafite Branko Fučić iščitao je godinu 1438. na freskama, ali danas se slabo naziru ostaci zidnih oslika u unutrašnjosti.¹³² Izgrađena je nasuprot nekadašnjeg kastavskog kaštela i gradske šterne. Crkvice je jednobrodna s pravokutnom nižom apsidom. Ističe se izvrsnom obradbom klesanog kamena i jednostavnim volumenom pa je površina zida plošna. Glavno pročelje ima skromni portal koji je naglašenim šiljastim gotičkim lukom. Iznad luka smješten je polukružni otvor, a pročelje završava preslicom.¹³³ Danas crkvice služi kao galerijski prostor i u njoj se ne misi. U njoj je kasnobarokni mramorni slavljučni oltar na kojem dva korintska stupa flankiraju lučnozaključenu oltarnu palu.

¹³⁰ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 194.

¹³¹ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 82.

¹³² DARINKO MUNIĆ (bilj. 2) 52.

¹³³ VESNA MUNIĆ (bilj. 1, 2005.) 83.

Slika 30. *Crkvica sv. Trojstva*, Kastav, 15. stoljeće

Putti posjednuti na odsječke zabata su jedini skulptorski ukras glavnoga oltara koji je datiran u 1781. godinu.¹³⁴ Radi se o živahno pokrenutim figurama koje imaju naglašenu voluminoznosti tijela, a geste im se približavaju lakoći i bezbrižnosti rokokoja. Upravo se preko ove prepoznatljive tipologije putta oni pripisuju radionici Sebastiana Petruzzija.¹³⁵ Smatra se da je kipar, klesar i arhitekt Sebastiano Petruzzi u Rijeku došao 1777. godine, najvjerojatnije iz Furlanije, i tu osnovao vlastitu radionicu.¹³⁶ Kameni kastavski putti vjerno slijede poze Petruzzijevih riječkih mramornih dvojnika iz crkve sv. Vida. Lijevi putto svoj par pronalazi u onom s lijeve strane zaključka niše oltara Majke Božje Žalosne, a desni u puttu na desnom odsječku zabata oltara sv. Ivana Nepomuka.¹³⁷

Slika 31. Sebastiano Petruzzi, *Putti*, crkvica sv. Trojstva, Kastav, 1781. Godina

¹³⁴ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 319.

¹³⁵ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 318.

¹³⁶ RADMILO MATEJČIĆ (bilj. 30, 1983.) 602.

¹³⁷ DANKO ŠOUREK (bilj. 108) 319.

Zaključak

Crkveno graditeljstvo i umjetnička baština na području nekadašnje Kastavske gospoštije bili su ovisni o gospodarskim i političkim tijekovima. Vrijeme prodora Osmanlija i nemirno stanje pred Uskočki rat vlasti prisiljavaju na nove zahvate u gradskoj strukturi, a nakon toga i dolazak isusovaca na liburnijski prostor. Oni donose obnove, dogradnje te proširenja sakralnih i profanih objekata. Župna crkva izgrađena je na najistaknutijem dijelu grada i sačuvala je arkadni trijem, ostatak stare jednobrodne romaničke crkve s križno bačvastim svodom. Načelno se može reći da je renesansni izraz vidljiv na pročelju crkve u plošnosti, jednostavnosti i simetričnosti. Isusovci su pokazali želju da sagrade i monumentalnu crkvu dvoranskog tipa, ali taj pokušaj u Kastvu (Crekvina) nije uspio. Kastavska župa pripadala je crkvenoj jurisdikciji Pulske biskupije koja je provela vizitaciju 1658. godine i tako se na pouzdan način saznalo više o lokalnoj umjetničkoj tradiciji. Od inventara župne crkve u Kastvu zabilježenog u vizitaciji sačuvala se jedino pala *Krunjenje Bogorodice Antonia Moreschija*. Na području Hrvatskog primorja djeluju i domaće radionice ili dolaze iz Furlanije preko Gorice i Ljubljane. Neki majstori se udomaćuju i tako se razvija umjetnost u vlastitoj sredini. U doba baroka Rijeka je bila važno kulturno i umjetničko središte u regiji, a njeni su umjetnici radili po cijelom Kvarneru uključujući i Kastav. Radionice čiji se radovi nalaze u Kastvu su: drvorezbarska radionica Mihovila Zierera, altaristička radionica obitelji Pacassi i Antonia Michelazzia. Mramorna skulptura i altaristika Hrvatskoga primorja predstavlja vrijedno žarište produkcije na području Hrvatske gdje su se miješali utjecaji habsburškog i mletačkog kulturnog kruga.

Literatura

1. ERVIN DUBROVIĆ, Prilog problemu datacije izgradnje Crekvine u Kastvu, u: *Zbornik Kastavštine*, V., 1997., 105-118
2. TATJANA GRCE, Kastav - arhitektura, urbanizam, umjetnost: pregled kulturno-graditeljskog naslijeđa, u: *Zbornik Kastavštine*, V., 1997, 87-104.
3. KATARINA HORVAT-LEVAJ, Barokna arhitektura, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015.
4. NINA KUDIŠ BURIĆ; NENAD LABUS, U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom = vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659, Rijeka, Adamić, 2003.
5. NINA KUDIŠ, Istarski opus slikara Moreschija nastao u prvoj polovici 17. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*; 16, 1992., 125-138
6. RADMILA MATEJČIĆ, Barok u Istri i Hrvatskom primorju, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1983.
7. RADMILA MATEJČIĆ, Graditeljsko nasljeđe Kastva, u: *Zbornik Kastavštine*, 2., 1981, 63-84.
8. DARINKO MUNIĆ: Kastav od najstarijih vremena do suvremenih dana, u: *Zbornik Kastavštine*, X., 2002.
9. VESNA MUNIĆ, Sakralna arhitektura istočnoistarskih komuna od XII. do XVIII. Stoljeća, Zagreb, Alfa, 2005.
10. VESNA MUNIĆ, Kasnosrednjovjekovna crkva-tvrđava sv. Jelene Križarice u Kastvu, u: *Zbornik Kastavštine*, XIII., 2005., 11-28
11. MAKSO PELOZA, Kastavska "Crekvina" (dokumentarni prilog kronologiji sakralne građevine sv. Marije u Kastvu), u: *Jadranski zbornik*, sv. 9., 1973.-1975., 447-451
12. DANKO ŠOUREK, Altarističke radionice na granici: barokni mramorni oltari u Rijeci i Hrvatskom primorju, Zagreb, Leykam international, 2015.

Popis priloga

Slika 1. *Plan grada Kastva unutar zidina*

Slika 2. Carlo Martinuzzi, *Ulazna gradska vrata*, Kastav, 1731. godina

Slika 3. Carlo Martinuzzi, *Ulazna gradska vrata (detalj)*, Kastav, 1731. godina

Slika 4. *Crkva Sv. Sebastijana i Fabijana*, Kastav

Slika 5. *Tlocrt crkve sv. Marije – Crekvine*, Kastav

Slika 6. *Crkva sv. Marije – Crekvina (pogled na svetište)*, Kastav

Slika 7. *Crkva sv. Marije – Crekvina (sjeverni zid s kapelama)*, Kastav

Slika 8. *Grafika Kastva iz Die Ehre des Herzogthums Krain* J. W. Valvasora

Slika 9. *Crkva sv. Jelene (pročelje)*, Kastav

Slika 10. *Crkva sv. Jelene (unutrašnjost)*, Kastav

Slika 11. *Tlocrt crkve sv. Jelene*, Kastav

Slika 12. *Tlocrt crkve-utvrde sv. Jelene*, Kastav

Slika 13. *Zvonik i ostaci utvrde*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 14. *Supstrukcije ispod južnog broda*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 15. Antonio Moreschi, *Krunjenje Bogorodice*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1613. Godina

Slika 16. ZB, *Srebrno kandilo*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1680. godina

Slika 17. ZB, *Srebrno kandilo (u prostoru)*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1680. godina

Slika 18. Radionica M. Zierera, *Korske klupe*, crkva sv. Jelene, Kastav, oko 1690. godine

Slika 19. Radionica M. Zierera, *Stolica kapetana*, crkva sv. Jelene, Kastav, oko 1690. godine

Slika 20. *Propovjedaonica*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 21. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici*, crkva sv. Jelene, Kastav, 1691./1693. godina

Slika 22. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici* (detalj Boga Oca), crkva sv. Jelene, Kastav, 1691./1693.

Slika 23. Radionica Pacassi, *Glavni oltar posvećen sv. Jeleni Križarici* (detalj anđela), crkva sv. Jelene, Kastav, 1691./1693. godina

Slika 24. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Ivana Nepomuka*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 25. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Antuna Padovanskog*, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 26. Antonio Michelazzi, *sv. Franjo Asiški*, Oltar sv. Antuna Padovanskog, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 27. Antonio Michelazzi, *sv. Augustin*, Oltar sv. Antuna Padovanskog, crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 28. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Antuna Padovanskog* (detalj), crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 29. Antonio Michelazzi, *Oltar sv. Ivana Nepomuka* (detalj), crkva sv. Jelene, Kastav

Slika 30. *Crkvica sv. Trojstva*, Kastav, 15. stoljeće

Slika 31. Sebastiano Petruzzi, *Putti*, crkvica sv. Trojstva, Kastav, 1781. Godina